
Наталя Мафтин

**МОСТИ ПАМ'ЯТІ,
АБО Ж ПРО ТИХ, КОМУ СУДИЛОСЯ ВИРВАТИСЯ З ПАСТКИ**

[Слоньовська О. Упольоване покоління: роман у 2 кн. – Київ:
Видавництво “Український пріоритет”, 2017. – 752 с.]

Відомий сучасний романіст Джон Фаулз в одному зі своїх есеїв про складність “виживання” жанру роману в наш час зауважив: “Будь-який видовий чи слуховий ряд у сучасному романі просто нудний: камера й мікрофон зареєструють і передадуть все набагато краще”. Тому композицію цікавого роману талановитий письменник розбудовує з урахуванням кінематографії: “Наша уява “знімає” епізоди і сцени, і ми створюємо описи того, що знято”. Спалахи-кінокадри – це благодатний матеріал і невичерпні можливості для ретроспекції, мандрівки в минуле, воскресіння відчуттів, запахів, кольорів, облич, силуетів... людського життя, цілої епохи. Роман Ольги Слоньовської komponується саме за таким принципом. Оживає пейзаж пам'яті: “Зима повернулася, коли в садах зацвіли вишні. Увечері дуже постуденіло, а вночі звіялася буря, нагнала важких, як старі ватяні ковдри, хмар, розсмикала їх на блідо-сірі клапті й жужмом витрясла на Обласний Центр” (с. 5). Наповнюється голосами студентська аудиторія, лунає дзвінок. Відкривається завіса... Перед нами – презентація колоритних постатей мешканців однієї з кімнат студентського гуртожитку: “ангела во плоті” Паші Ластовенко; “писаної красуні”, яка вміє зберігати абсолютний спокій навіть у точці “повного випаровування”, Галі Дайщастя; пишногрудої комсомолки-кар'єристички Іри Коник, котра потребує уваги сильної половини і перейняла естафету у факультетської Проні Прокіпівни; вишуканої Анелі Шутки. Усталений ритм обертання довкола орбіти “Обласний Центр (гуртожиток – інститут, дуже рідко – кафе “Сніжинка”) – дорога щоп'ятниці додому, в Село”, іноді давав збій від “незрозумілих подій, у які ніхто не втаємничував”. Сніг на вишневому цвіті – цей образ, яким, власне, й починається роман, далеко не

випадковий: це містка метафора юності, чиє цвітіння опинилося під загрозою. І морозяний подих епохи дуже швидко вривається в студентське життя, що “текло розміреним плином”. З перешіптувань, фрагментів випадково побаченого складається картина, не зовсім зрозуміла ще дитячій психології головної героїні Ольдзі Понятовської: “Десь у ті дні на подвір’ї інституту я побачила подію, що врізалася мені в пам’ять надовго. Три міліціонери нещадно копали в обличчя лежачого й, піднявши на ноги, немилосердно били кулаками під дих і попід ребра, а тоді силоміць запхали в міліцейський “бобик” високого русьвого хлопця. Я знала цього студента!” (с. 11). Так прийшло відчуття тривоги, бажання дізнатись: чому? за що? І перша відверта відповідь від смертельно хворого дядька-юриста із засторогою “не паякати язиком”. І перше “вірую”: “Ти ще доживеш до тієї пори, коли можна буде говорити вголос про все на світі й при цьому не оглядатися, чи хтось зумисно не підслуховує, щоб із бебехами здати в КДБ” (с. 14). Мисляча юнка йде проти усталених стереотипів і щоразу ставить викладачів у незручне становище: то відмовляється вбачати в образі Чіпки народного месника, натомість – бандита, то зовсім урозріз із радянською ідеологією трактує образи “Землі” Ольги Кобилянської, “Катерину” Тараса Шевченка... Пам’ять оповідачки світлим прожектором вихоплює з минулого постаті тих, хто намагався вберегти, застерегти допитливу студентку і водночас не притлумити її нестандартного мислення, відтак переноситься в ті часи, коли Ольдзя вже й сама почне викладати, коли стануть ближчими й зрозумілишими долі наставників, пережиті ними трагедії.

Перефразовуючи Мілана Кундера, література – це помста людини безликої історії. У романі О. Слоньовської історія набуває людських облич. Ніби профілі на чорно-білих світлинах, зринають вони в пам’яті головної героїні, проходять перед внутрішнім зором галереєю... Жертви й кати, і просто впольовані. Ось постать Ромка Ганцяка, знищеного системою, за коротеньку розмову з яким на автобусній зупинці дівчину вперше викликають у КДБ; ось постать кадебіста-пенсіонера, що вигулює собак біля міського озера й аж нетямиться від ледь стримуваного бажання спустити вовкодавів на студенток, які біжать крос біля того ж таки озера... Ось постать Ганни Станіславівни з покаліченими руками – колишньої учасниці упівського підпілля, катованої по таборах, але незломленої. Уведена в текст роману розповідь про Гната Босого, сільського божевільного, колишнього повстанця, який днює й ночує на руїнах землянки-криївки, зірваної “істребками”, звучить як сага й водночас вражає затамованим німим голосінням над поламаними долями, відібраним життям кращих із кращих: Гнат “любить розповідати, що тут його кращий друг загинув, і тіло хлопця привезли в наше село, заставили людей впізнавати, чи тутешній. Жінки, чоловіки й дітиська проходили й лише хитали головами, що такого не знають. Хоч багато хто з першого погляду впізнавав – такий хлопець був один на все село і ростом, і розумом, і вродою. З іншими й мама Кирилова пройшла повз рідну кровинку, не схлипнувши. Навіть сльози не пустила, бо ж удома ще п’ятьох, одне від одного менших залишила, та коли нога за ногою насилу повернулася до хати, впала на постіль, як підрубана, й підвестися з ліжка вже не змогла – розбив параліч” (с. 262). Страшна картина катування Гната і його коханої Юстини – це свідчення нелюдських, сатанинських злочинів кривавих сталінських інквізиторів, не затерте на скрижалях народної пам’яті, хоч як би того хотіли сучасні їхні високопоставлені нащадки.

Невдовзі страшна тінь безликої нелюдської системи-катівні загрозливо нависне й над тендітними плечима дівчини, і тільки несподівана наївна віра врятує її від уміло розставлених пасток: “Погано я знала Систему, її методи, засоби і прийоми, навіть не уявляла страхітливих розмірів того ковпака, яким був накритий увесь СРСР, і кількість донощиків у ньому на душу населення”

(с. 336). Тоді вже дізнається нарешті від батька, як і чому заслали в Сибір її бабусю, знатиме з розповідей Ганни Станіславівни про сталінські концтабори, у яких колишня фельдшерка-упівка пройшла власні кола пекла.

У творі О. Слоньовської спрацьовують усі “чудесні можливості архітектоніки роману” (М. Кундера): невимущена свобода імпровізації, де роздуми сусідять з анекдотами, а екскурси в минуле перемежуються роздумами про сучасне й вічне. Світ, створений чаклунством оповідача, у якому нитка пам’яті тчеться то срібною павутинкою, то раптом зводить таки веселкові мости пам’яті, бо ж у холодній юності впроголодь була сама Юність.

У ноосфері, як і у фантазії оповідача, не існує дат – тільки симпатії, захоплення, антипатії й огида: “У пам’яті всі минулі події на одній відстані від теперішнього. Навіть, буває, ближчі здаються набагато дальшими від тих, що минули значно раніше. Зле й погане людська пам’ять закидає десь аж на периферію, щоб ненароком не торкнути, не потривожити” (с. 70). В ореолі доброї усмішки постають перед нами то кумедні й часом сумні сільські історії, то анекдотичні випадки з гуртожитського життя, як історія про прибиральницю Явдоху та її котів чи походеньки Лади Чморик, такого собі “трикстера” в спідниці, котра через власну захланність і непорядність часто-густо вплутується в різні “страшні історії”... Суд почуттів, суд пам’яті викликає з минулого й гіркі кривди, заподіяні бунтівному дівчаті (не такому ж, як усі!), і скромні радощі, і радість від перших публікацій віршів у центральному журналі. І те, що вперто вислизає з пам’яті теперішнього, затирається щоденними клопотами, згодом, із відстані років, сприймається гостро, по-іншому, трагедією. Ідеться про Поліну, котра через лікарську помилку народила дитину-каліку, чи іншу студентку, прикуту на все життя до ліжка “через клятву студзагонівську панщину в колгоспі” (с. 109), або ще одну ровесницю, у якої примусове донорство убило ненароджене дитя...

Перуанський романіст Маріо Варгас Льюса зауважував, що “вигадування історій є способом виявлення свободи й бунту проти тих, хто вирішив знищити свободу”. “Упольоване покоління” О. Слоньовської, всупереч назві, – це роман про історію виразного особистісного бунту, роман про вперті й невтомні пошуки “дороги в тумані”, у безпросвітній, здавалося б, імлі режиму. Фундаментальну проблему будь-якого художнього тексту – проблему самопізнання персонажа, індивіда, яскравої особистості – авторка розв’язує по-своєму: її героїня повинна або вириватися з пастки Системи, Матриці, або ж змиритись із жалюгідними умовами існування й погаснути. Тож центральна проблема вирішується через три ключові відмови, які стають моральними координатами й визначають характер і долю героїні: відмова від співпраці з системою (на всіх рівнях – від слідчого КДБ до директора-самодура); відмова підкоритися меркантильній заангажованості, захланності, дебілізму радянського існування, чим уражені чи не всі жертви системи; відмова зректися власного я, своєї індивідуальності – стати подібною до всіх. Цей найглибший бунт – проти вторинності, нав’язуваної Ольдзі часто навіть найріднішими людьми, – є найболючішим...

Усе життя героїню роману переслідуватиме метафоричний образ клітки, точніше самої загрози клітки, винесений із розмови з колишньою упівкою: “...Ви – польоване покоління. Ніхто не наслідуються бути самим собою. Каже те, що вже іншими сказано й на державному рівні схвалено. І досить одному поколінню добровільно погодитися жити в неволі, приручитися, визнати свого ворога годувальником, як його діти й онуки починають остерігатися волі. Тобі жити серед приручених. Це ще гірше, ніж у лісі” (с. 217). Усе життя вперто вириватиметься одна з польованого покоління, щоб зберегти свою душу, свою самість, своє творчо-бунтівне єство. Цю особистість не в змозі

зламати ні невдалий шлюб, ні наклепи-пересуди Села, що плювало плітками у спину молодій жінці (знову ж: категорично не така, як усі, не стадна!), ні невлаштованість у далекому Криму, куди вперто, у супереч материній забороні, рвалася після закінчення інституту. У пам'яті – маркерами епохи – розповідь про трагедію учня зі степового села, брутальні російські частівки, спогади про нелюдське ставлення до колег захопленого керівника однієї зі шкіл уже на рідній “Бандерівщині” – малій батьківщині Ольдзі, куди героїня мусить повернутися, “бартерні” дев'яності. Здавалося б, це автобіографічна сповідь про себе саму. Але це художня розповідь про багатьох із нас – представників “упольованого покоління”. Так, кожен письменник знаходить поживу для тем своєї творчості в собі самому – наче міфічна істота, що явилась святому Антонієві і згодом була змальована Борхесом у його “Підручникові фантастичної зоології”. Письменник, звичайно, не буквально, але ж угризається у власний досвід, відшукуючи матеріал для вигадування історій. Тимчасом різниця між романом і художньою автобіографією принципова: роман відкриває те, що приховано в кожному з нас. Відтак “поліцейський метод” Сент-Бева (“щоб зрозуміти художній твір, треба все знати про його автора”) тут не працює. У романі живе друге “я”, не ідентичне авторові: “я” письменника виявляється тільки в його книжках, незважаючи на те, що тою чи тою мірою всі письменницькі твори є автобіографічними, вони все ж становлять “правдиву вигадку”.

Оживають у пам'яті героїні й недавні події – Майдан, напруга тих днів, коли невідомість і тривожне очікування, здавалось, загусли над Україною, і те, що раптом відкрилось як незворотне, віками вистраждане українською нацією: “...Діти одного народу, ще впольованого, але вже готового гризти ґрати й трощити кліті” (с. 719).

Письмо Ольги Слоновьовської на “спектральному зрізі” стилю поєднує ностальгійні відтінки з провокативно-відвертими, майже натуралістичними штрихами, філософські роздуми – з публіцистичними відступами, вправно змодельовані діалоги – з лаконічними, але ж якими колоритними пейзажними замальовками! Метафоричним, наскрізним для всього роману стає образ яблуневого й вишневого цвіту, що асоціюється то з долею самої героїні, її незахищеною душею, на квітування якої раз у раз падають люті морози, то з долею цілого покоління, так немилосердно знищеного системою. Цей образ стає лейтмотивним у творі: ним починається роман, він спалахує в картині шлюбної ночі молодого подружжя, трансформується в образ саду, посадженого батьковими руками. Власне, сад, який щедро зародив плодами та став для героїні багатовимірним символом краси людського буття й надії: “Для мене вони й досі – запах і смак дитинства, татової щедрості, роботячості, любові до людей і всього світу” (с. 727). Не випадково й фінальні рядки роману містять образ плоду, яблука як доброго батьківського благословення новим поколінням українців – дітям вільнонароджених батьків: “Як Божа благодать, із неба прозорими й рідкими пасмами їх поливає теплий липневий дощ упереміш зі снопами сонячного проміння, і розімліле від спеки літо духмяно пахне житом і першим урожаєм білого наливу” (с. 750).

Роман О. Слоновьовської не тільки є непроминальним твором сучасної української прози, а й має всі шанси стати цікавою сторінкою в історії української романістики, адже написаний у традиціях таких майстрів слова, як Анатолій Дімаров та Михайло Стельмах, помножених на яскраве світобачення та оригінальний авторський стиль письменниці.

Отримано 7 листопада 2017 р.

м. Івано-Франківськ